

Smakulska, Wanda

"Zarys historii wychowania", Zbigniew Marciniak, Warszawa 1978 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 22, 193-196

1979

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

okresu Drugiej Rzeczypospolitej. Jest także użyteczną w dużym stopniu pomocą do poznania trendów myśli pedagogicznej tego okresu. Szczególnie godnym podkreślenia rysem książki o walorach poznawczych i praktyczno-prognostycznych jest to, że przedstawia wszystkie pozytywne elementy poglądów i tendencji realistycznych, które ujawniły się w głównych nurtach pedagogiki II Rzeczypospolitej, a zwłaszcza dlatego że prezentuje ten nurt, który stanowił zapowiedź naszej, współczesnej rzeczywistości wychowawczej, a był to wyeksponowany przez Autora w sposób

ewidentny, nurt pedagogiki socjalistycznej w wydaniu W. Spasowskiego i S. Rudniańskiego.

Należy w podsumowaniu powyższych uwag stwierdzić, iż książka F. W. Araszkieвича jest cenną pozycją, wzbogacającą dorobek badawczy w zakresie dziejów naszej myśli pedagogicznej. Walory tej książki zjedną jej wielu czytelników, nie tylko z grona specjalistów—historyków, choć dla niektórych będzie ona dostępna jedynie w bibliotekach, gdyż mały jest jej nakład wydawniczy (tylko 850 egz.).

Leonard Grochowski

Zbigniew Marciniak, ZARYS HISTORII WYCHOWANIA. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, ss. 200.

Nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego ukazała się, jako pośmiertne wydanie, praca Zbigniewa Marciniaka *Zarys historii wychowania*, która ma charakter skryptu przeznaczonego dla studentów wydziałów pedagogicznych uniwersytetów i WSP.

Pracę Marciniaka poprzedza wstęp J. Daniłowicza poświęcony życiu i działalności przedwcześnie zmarłego historyka wychowania. J. Daniłowicz ukazuje w nim bogatą działalność dydaktyczną, wychowawczą i naukowo-badawczą autora oraz jego zaangażowanie w pracy oświatowej i naukowej. Przedstawia go jako szlachetnego człowieka, a nade wszystko jako niezwykle oddanego nauczyciela.

Książka Z. Marciniaka zawiera syntetyczny zarys dziejów szkolnictwa, oświaty i myśli pedagogicznej od okresu wspólnoty pierwotnej do lat 60-tych XX w., przy czym historia oświaty przedstawiona jest na tle zmian zachodzących w stosunkach społeczno-ekonomicznych.

W rozdziale pierwszym „Wychowanie w epoce wspólnoty pierwotnej”, autor charakteryzuje cele i zasady wychowania pierwotnego oraz ukazuje wpływ przemian społecznych na jego zmiany, tj. przejście od wychowania naturalnego do świadomego oddziaływania. Uzasadnia także konieczność poznania wycho-

wania w tej epoce dla właściwego zrozumienia rozwoju myśli wychowawczej w następnych okresach.

Rozdział drugi „Wychowanie w ustroju niewolniczym”, przedstawia uwarunkowanie celów, treści i form organizacyjnych szkolnictwa, myśli filozoficznej, społecznej i charakteru wychowania klasowymi stosunkami społeczno-ekonomicznymi. Na tym tle scharakteryzowane są bardzo krótko systemy wychowawcze państw Starożytnego Wschodu i Grecji oraz reprezentatywni przedstawiciele starożytnej myśli pedagogicznej wraz z ukazaniem jej znaczenia dla Europy w okresie feudalizmu.

Wychowanie w epoce feudalnej poprzedza autor krótką charakterystyką stosunków społecznych i na ich podłożu przedstawia rozwój i zmiany w stanowym systemie nauczania i wychowania. Omawiając upadek oświaty świeckiej w związku ze wzrastającą rolą Kościoła w Europie i zdobyciem przez niego monopolu w szkolnictwie, ukazuje program oświaty kościelnej i pierwsze próby naruszenia tego monopolu pod wpływem kultury rozwijającego się mieszczaństwa, rozkwitu nauk i rodzącej się atmosfery walki o wolność nauczania. Dalej przedstawia powstanie i działalność pierwszych uniwersytetów średniowiecznych. Charakteryzując oświatę europejską au-

tor ukazał pokrótce sytuację szkolnictwa w Polsce, rozwój szkół parafialnych, katedralnych oraz powstanie i działalność Uniwersytetu Krakowskiego.

Omawiając w rozdziale trzecim epokę Odrodzenia w Zachodniej Europie autor omawia idee Renesansu, walkę podejmowaną przez pedagogów humanistów z dotychczasowym porządkiem szkolnym, wymienia czołowych przedstawicieli nowoczesnej teorii pedagogicznej oraz ukazuje znaczenie ich postępowych idei i rodzących się zasad nowego wychowania. Jednocześnie wykazuje sprzeczność między renesansowym ideałem człowieka a praktyką w wychowaniu; ukształtowanie kultury elitarnej zamiast powszechnej kultury humanistycznej, narodziny ruchu reformacyjnego i podłoże kontrreformacji oraz wynikające stąd skutki dla losów oświaty, ze szczególnym uwzględnieniem roli jezuitów w wychowaniu.

Na gruncie przemian społeczno-ekonomicznych w Polsce, walki klasowej szlachty z magnaterią, przedstawione są potrzeby zmian w oświacie przeżywającej poważny kryzys. Następnie autor ukazuje korzystne zmiany w szkolnictwie polskim, które dokonywały się pod wpływem przenikających z Zachodu prądów humanistycznych, a potem omawia polityczne i ekonomiczne przesłanki ponownego uwstecznienia oświaty. Krytyka szkoły polskiej XVI w., ukazanie początków polskiej teorii pedagogicznej i narodzin postępowych koncepcji pod wpływem ruchu reformacyjnego oraz osiągnięć szkół innowierczych i rywalizacji tych szkół ze szkołami katolickimi, poprzedza ocenę skutków wynikających stąd dla praktyki oświatowej.

Szersze opracowanie znalazły w książce dzieje wychowania w epoce kapitalizmu. W rozdziale czwartym — „Oświata i pedagogika początków kapitalizmu”, na podłożu zmian zachodzących w życiu społecznym pod wpływem narastających elementów gospodarki kapitalistycznej, przedstawiona jest walka nowych sił z dotychczasowymi przeżytkami w szkolnictwie stanowym i z monopolem Koś-

ciola, walka o dostosowanie wychowania do potrzeb powstającego ustroju oraz rodzące się nowe prądy w pedagogice. Wymieniając wybitnych przedstawicieli ideologii i pedagogiki burżuazyjnej w państwach Zachodniej Europy, autor dokonuje krytycznej analizy poglądów, ukazując jednocześnie ich wpływ na rozwój nowych koncepcji wychowania. Szczególnie podkreśla działalność J. A. Komeńskiego i jego radykalizm pedagogiczny. Odrębne miejsce poświęca przedstawieniu i ocenie oświaty w Rosji i reformom Piotra Wielkiego. Bardzo krótko scharakteryzowany został stan szkolnictwa w Polsce w XVIII w. i ówczesne reformy oświatowe, ze szczególnym uwzględnieniem pionierskiej działalności S. Konarskiego.

Omawiając idee francuskiego Oświecenia z jednoczesnym podaniem charakterystyki poglądów jego czołowych reprezentantów, autor zwraca uwagę na ich pozytywny wpływ na polską myśl społeczną i pedagogiczną oraz odzwierciedlenie tego wpływu w programie KEN, której powstanie, działalność i znaczenie dla losów oświaty w Polsce zostały szerzej w tekście uwzględnione. Przy prezentacji szkolnictwa w Europie XVII i XVIII w., zaakcentowano narastające w społeczeństwie przekonanie o małej przydatności łacińskiej szkoły średniej i wynikające stąd dążenie do jej zreformowania, tworzenie się odrębnego wychowania dworskiego, powstawanie dla potrzeb mieszczaństwa szkół realnych oraz rozbudzenie się zainteresowania oświeceniem ludu, zainteresowania żywego zwłaszcza w doktrynie fizjokratów i większe zajęcie się rządów szkolnictwem elementarnym.

Na zakończenie charakterystyki dziejów wychowania w początkowym okresie kapitalizmu autor omawia programy i koncepcje oświatowe rewolucji francuskiej, zwracając szczególną uwagę na wpływ jej postępowych idei na politykę oświatową i pedagogikę XIX w.

Rozdział piąty poświęcony jest szkolnictwu i myśli pedagogicznej w okresie rozwoju kapitalizmu. Podkreśla tu autor

zwyciężające hasła liberalizmu i demokracji oświaty, oddziaływanie idei zwycięskiej rewolucji burżuazyjnej na poglądy oświatowe w państwach całej niemal Europy ze szczególnym uwzględnieniem pierwszej połowy XIX w., jako najpomyślniejszego okresu dla rozwoju szkolnictwa i koncepcji pedagogicznych (próby upowszechnienia nauczania początkowego i rozwój klasycznej szkoły średniej).

W związku z przemianami w rozwoju kapitalizmu i pogarszającym się położeniem proletariatu ukazane są idee socjalistów—utopistów, ich programy i wpływ na rozwój myśli oświatowej. Odrębne miejsce poświęca autor „ojcu szkoły powszechnej”, J. H. Pestalozzemu. Omawiając jego metody wychowawcze, doświadczenia i teorię, dokonuje krytycznej analizy jego dorobku i ukazuje oddziaływanie jego idei na postępowych działaczy oświatowych i pedagogów. W podobnie krytyczny sposób przedstawia i ocenia przeciwstawne poglądy społeczno-polityczne i systemy pedagogiczne J. F. Herbarta i F. Froebela, szczególnie podkreślając nowatorski wkład tego ostatniego do osiągnięć pedagogiki.

Bardziej szczegółowa charakterystyka dotyczy szkolnictwa polskiego i rodzimej myśli wychowawczej w pierwszej połowie XIX w. Autor daje tu przegląd sytuacji oświatowej w poszczególnych zaborach, omawia okresy jej pomyślniejszego rozwoju w Księstwie Warszawskim, Królestwie Kongresowym i w Rzeczypospolitej Krakowskiej, a potem zwycięstwo sił reakcyjnych i postępujący proces upadku polskiego szkolnictwa. Wymienia także wybitnych działaczy i pedagogów tego okresu, podkreśla narodziny polskiej nowożytnej myśli pedagogicznej, a także poważne osiągnięcia w dziedzinie oświaty.

Wykazując pozytywny wpływ Wiosny Ludów na problemy nauczania i wychowania w rozwiniętych krajach Europy, omawia projekty postępowych reform, odbicie idei Wiosny Ludów na ziemiach polskich w zaborze pruskim i austriac-

kim oraz politykę uwstecznienia szkolnictwa po zwycięstwie reakcji.

Rozdział szósty — „Pedagogika i oświata II połowy XIX i XX wieku”, jest najobszerniejszy, gdyż obejmuje dzieje rozwoju szkolnictwa i pedagogiki w okresie ponad stuletnim. Rozpoczyna go przedstawienie naukowej pedagogiki proletariatu, koncepcji wychowania komunistycznego i programu demokratyzacji oświaty I Międzynarodówki oraz praktycznej próby ich sprawdzenia w działalności Komuny Paryskiej. Dalej następuje charakterystyka myśli pedagogicznej w Rosji w drugiej połowie XIX w. na tle zaostrzającej się walki rewolucyjnych demokratów z reakcyjną polityką Mikołaja I i prezentacja poglądów wybitnych przedstawicieli postępowej myśli społecznej.

Odrębne miejsce poświęca autor poglądom pedagogicznym Herberta Spencera, przy czym szczególnie uwzględnia jego zasługi jako popularyzatora kształcenia realnego, w zakresie nauk przyrodniczych, z jednoczesnym ukazaniem go jako ideologa działającego w klasowym interesie burżuazji.

W charakterystyce szkolnictwa europejskiego drugiej połowy XIX w. autor kładzie szczególny nacisk na wzmagające się żądania klasy robotniczej powszechnego, obowiązkowego i świeckiego nauczania, na akcję Kościoła przeciw laicyzacji i powolny proces kształtowania się świeckiego, państwowego systemu wychowania w Anglii, Francji i Włoszech. Omawia także odmienność stosunków oświatowych w Niemczech, Austrii i w Rosji oraz ukazuje ich społeczno-polityczne podłoże. Reasumując zdobycze XIX w. zwraca uwagę na dokonujący się przełom w oświacie pozaszkolnej, zwiększenie możliwości kształcenia kobiet oraz na rozwój wychowania fizycznego i wprowadzenie do szkół pracy ręcznej.

Dalszą treść książki jest bardzo trudno przedstawić w ogólnym zarysie. Obszerną część historii wychowania, od schyłku XIX stulecia przez rozwój polskiej i światowej pedagogiki w pierw-

szej połowie XX w. do szkolnictwa w Polsce Ludowej i w innych krajach socjalistycznych, sprowadzono do encyklopedycznego przeglądu prądów, kierunków i koncepcji pedagogicznych. Ogólne i skrótowe ujęcie uniemożliwia głębszą analizę przedstawionych zagadnień. Daje się tu odczuć brak wielu uzasadnień, wniosków i ocen, jakie zamieszczał autor w poprzednich rozdziałach, a które istotnie podnoszą wartość jego pracy.

Ujemną stroną książki stanowi wiele nieścisłości i pomyłek w nazwiskach (s. 23, 27, 67, 180); liczbach (s. 177), miejscowościach (s. 182—183).

Przy charakterystyce szkolnictwa w ZSRR zdumiewa całkowite pominięcie A. Łunaczarskiego, który odegrał czołową rolę w organizowaniu oświaty i kultury w porewolucyjnym państwie.

Autor niesłusznie stwierdził, że ustawa jędrzejewiczowska złamała zasadę jednolitości szkolnictwa, bowiem jednolitości ustroju szkolnego nie było także przed ustawą. Poza tym nie jest prawdą,

że wskutek ustawy „wieś była prawie zupełnie pozbawiona szkół powszechnych wyżej zorganizowanych, a młodzież wiejska — możliwości zdawania do szkół średnich, gdyż obowiązywało ją ukończenie pełnej szóstej klasy istniejącej tylko w szkołach II i III stopnia” (s. 181). W rzeczywistości w końcu lat trzydziestych większość dzieci wiejskich znalazła się w szkołach wyżej zorganizowanych. W roku szkolnym 1937/38 szkoły II i III stopnia obejmowały 53% uczących się dzieci wiejskich, 47% uczniów ze wsi uczęszczało do szkół I stopnia.

Książka Z. Marciniaka nie wnosi wiele nowego do historii wychowania, stanowi bowiem streszczenie dotychczasowych podręczników S. Kota, Ł. Kurdybacy i S. Wołoszyna. Może być ona przydatna dla studentów przy powtarzaniu i utrwalaniu wiadomości, ale nie może stanowić podstawy poważniejszych studiów.

Wanda Smakulska